

הקדמה לסוגיית תנאים

פתיחה

היכולת להתנות כדבר פשוט

היכולת להתנות כדין מחודש

א. יצירת חלות דורשת רצון מלא

ב. יצירת חלות דורשת רצון מינימלי

ג. חלות לא יכולה להיות תלויה ועומדת

סיכום

פתיחה

אחת השאלות הראשונות שלדעתי צריכות להישאל כאשר ניגשים לעסוק בנושא של תנאים, היא השאלה הבאה: האם היכולת להתנות תנאים לגבי יצירת חלויות היא דבר פשוט שמקורו בסברא, או שמא מדובר בחידוש שדורש מקור, וללא מקור כזה לא היינו יכולים להתנות תנאים. החשיבות של העיסוק בשאלה זו הינה גם בכך שעיסוק זה עשוי להוביל לנקודות שקשורות להבנה מהותית של מושג התנאי. בדברים שלהלן ננסה לגעת בשאלה הנזכרת לעיל. תחילה ננסה לבאר למה ניתן לתפוס את היכולת להתנות כדבר פשוט שלא דורש מקור, ולאחר מכן ננסה להסביר באופנים שונים את האפשרות שהיכולת להתנות היא דבר מחודש.

היכולת להתנות כדבר פשוט

היכולת להתנות יכולה להיתפס כדבר פשוט אם נקשור אותה לעובדה שההיווצרות של חלות תלויה ברצונו של האדם שיוצר אותה¹ (כאשר מדובר בחלות שהאדם יוצר). אם אדם עושה מעשה שבאופן עקרוני יכול ליצור חלות כלשהי, אך עם זאת

¹ כפי שעולה באופן פשוט מסוגיית "תליוהו וזבין" בבא בתרא מז ע"ב ומסוגיות רבות נוספות.

מכריז בריש גלי שהוא לא מעוניין בהיווצרות אותה חלות - נראה שדבר פשוט הוא שהחלות לא תיווצר. לדוגמא: אם אדם נותן לאשה כסף ואומר לה "הרי את מקודשת לי", כאשר רגע לפני כן שניהם אמרו לעדים שהם לא באמת רוצים שיהיו קידושין - הקידושין לא יחולו.² כהמשך לעובדה פשוטה זו נאמר שאם אדם מתנה את היווצרות החלות בהתרחשות מסוימת - **הרצון שלו** הוא שהחלות תחול רק אם התנאי אכן יתקיים, אבל אם התנאי לא יתקיים - הוא **לא רוצה** שהחלות תחול. החלות תהיה תלויה בהתקיימות התנאי משום שאם התנאי לא יתקיים יהיה **חסרון ברצון** הדרוש ליצירת החלות.

אם כן, התפיסה שהיכולת להתנות היא דבר פשוט שלא דורש מקור, יכולה לנבוע מכך שכאשר אדם מתנה והתנאי לא מתקיים ישנו חסרון ברצון הדרוש להיווצרות החלות.³

היכולת להתנות כדין מחודש

בניגוד לאמור לעיל, ניתן להציע אפשרות על פיה היכולת להתנות היא דבר מחודש, שאלמלא חידשתו התורה לא היינו חושבים שהוא אפשרי. אפשרות כזו עולה מפרשנות אפשרית של גמרא במסכת גיטין (עה ע"א) העוסקת בדיני תנאים. הגמרא מציגה כדבר פשוט את העובדה ש**דיני** תנאים נלמדים מפרשיית בני גד ובני ראובן שבספר במדבר (פרק לב), ומסיקה מכך שכל תנאי שלא נעשה על פי הגדרים הנלמדים מאותה הפרשייה אינו מועיל.⁴ וכך נאמר שם:

² כך ניתן להסיק בפשטות מדברי השולחן ערוך, הרמ"א, ונושאי הכלים בריש סימן מב באבן העזר.

³ הצד השני של המטבע - שכאשר התנאי מתקיים החלות נוצרת - הנו לכאורה פשוט. גם בתנאים שבהם יש דחיה של זמן היווצרות החלות בנוסף לעצם התלות בתנאי - הדחיה עצמה היא דבר שלא התחדש בסוגיית תנאים אלא בסוגיות של 'קנין לאחר זמן' (כגון הסוגיה בקידושין נט ע"א).

⁴ זאת על אף שניתן היה לומר שפרשייה זו אינה אלא סיפור דברים, שבמהלכם גם הותנו תנאים, ואין לראותה כמקור הלכתי לדיני תנאים. הגמרא בגיטין לא חשבה כך. אולם אולי זוהי המחלוקת שבין ר' מאיר לר' חנינא בן גמליאל במשנה בקידושין סא ע"א, על פי דברי התוספות שם שהמחלוקת היא לגבי כל משפטי התנאים (ולא רק לגבי תנאי כפול כפי שפירש רש"י שם).

"מכדי כל תנאי מהיכא גמרינן להו? מתנאי בני גד ובני ראובן..." ולכן (לדוגמא):
"מה התם תנאי קודם למעשה אף כל תנאי קודם למעשה⁵" – ואם זה לא יהיה כך
נראה שההתניה לא תועיל.

לפי הפרשנות המוצעת בזה, הגמרא הנזכרת לעיל אומרת שעצם קיומה של היכולת
להתנות תנאים נלמדה מפרשיית בני גד ובני ראובן, ולכן כל תנאי שלא ייעשה על פי
הגדרים הנלמדים מאותה פרשייה לא יועיל. זאת אומרת שהיכולת להתנות היא
דבר שמקורו אינו סברת הלב אלא פסוקי התורה בפרשיית בני גד ובני ראובן, ולולא
נאמרה פרשייה זו בתורה לא היה אפשר להתנות תנאים.

פרשנות אחרת שיכולה להיות לגמרא הנזכרת לעיל, היא שהיכולת להתנות הייתה
קיימת גם לולא נאמרה פרשיית בני גד ובני ראובן, אולם לאחר שהיא נאמרה היא
מהווה מקור מחייב לדיני תנאים, וכל תנאי שלא יתאים לגדרים הנלמדים מאותה
פרשייה – לא יועיל⁶. אם נפרש כך נוכל עדיין לראות את היכולת להתנות כדבר פשוט
שלא דורש מקור מיוחד.

אם נחזור לפירוש הקודם של הגמרא על פיו היכולת להתנות היא דבר מיוחדש- מה
יכול להיות הבסיס לתפיסה שהיכולת להתנות היא חידוש?

ניתן להעלות מספר 'הוא אמינות' שבגללן היינו חושבים שאי אפשר להתנות תנאים,
ויש צורך בחידוש מיוחד של התורה על מנת לאפשר זאת. על פי כל אחת נצטרך גם
להסביר מה בדיוק התחדש כאשר ניתנה תורה ונתחדשה פרשיית בני גד ובני ראובן
ממנה למדנו את היכולת להתנות ואת דיני תנאים. כמו-כן, לגבי כל אחת מן 'היה
אמינות' יש מקום לברר מה היה קורה אם אדם כן היה מתנה תנאי (לפני שהתחדש
שאפשר לעשות זאת), וכפי שנראה ייתכנו תשובות שונות לשאלה זו.

כאמור יכולות להיות מספר 'הוא אמינות' כאלה:

א. יצירת חלות דורשת רצון מלא

ניתן היה לחשוב שבשביל ליצור חלות יש צורך ברצון מלא וגמור, ושלאדם שמתנה
תנאי אין רצון כזה. העובדה שמבחינתו היווצרות החלות עדיין תלויה בהתרחשות
כלשהי, מהווה פגם מסוים ברצונו. רמתו של הרצון שאינו סופי ומוחלט ושעדיין

⁵ ישנה מחלוקת בראשונים באשר לביאור משפט זה ממשפטי התנאים - עיין ברמב"ם (אישות ו, ג-ד)
לעומת הראב"ד שם, אולם אין למחלוקתם השפעה על דברינו במאמר.

⁶ אפשרות כזו מועלית (באופן לא לגמרי מפורש) בספר השיעורים של הגר"ש רוזובסקי 'שיעורי רבי
שמואל' עמוד רפא ד"ה 'עוד נראה'.

תלוי במשהו לא מגיעה לרמת הרצון הדרושה להיווצרות החלות. כך היינו יכולים לחשוב.

ייתכן שלפי אפשרות זו היינו מחלקים בין סוגים שונים של חלויות שאולי דורשות רמות שונות של רצון⁷, ולגבי חלקן היינו אומרים שאפשר להתנות תנאים גם בלי חידוש מיוחד.

במקרים בהם היינו אומרים שאי אפשר להתנות תנאים - מה היה קורה אם אדם כן היה מתנה תנאי, ולמשל אומר שהוא חפץ בלקיחתה של אשה זו רק אם כך וכך? לפי אפשרות זו נראה שהתוצאה הייתה שהחלות לא הייתה חלה כלל והאשה לא הייתה מקודשת, גם אם התנאי היה מתקיים! זאת משום שלאדם זה לא היה רצון ברמה הדרושה ליצירת החלות.

פרשיית בני גד ובני ראובן חידשה שגם רצון שאיננו סופי ומוחלט מספיק ליצירת חלויות (שהרי לא מסתבר לומר שהחידוש הוא שלאדם שמתנה יש רצון מלא), ולכן אפשר להתנות תנאים. אם התנאי בסופו של דבר יתקיים החלות תחול, על אף שהרצון הראשוני לא היה מלא וגמור⁸.

ב. יצירת חלות דורשת רצון מינימלי

אפשרות אחרת, ובמובן מסוים הפוכה מקודמתה, היא שהיינו חושבים שאי אפשר להתנות תנאים משום שהרצון הדרוש ליצירת חלות הוא מינימלי. ברגע שיש לאדם רצון כלשהו ליצירת חלות - גם אם הוא עדיין תלוי בהתרחשות כלשהי - זה מספיק, והחלות תחול מיד ללא תלות בהתקיימות התנאי⁹.

בניגוד לאפשרות הקודמת לפיה אם אדם בכל זאת היה מתנה החלות לא הייתה חלה כלל, לפי אפשרות זו אם אדם היה מתנה תנאי (לולא נאמרה פרשיית בני גד ובני ראובן) - החלות הייתה חלה בכל מקרה, גם אם התנאי לא היה מתקיים.

⁷ ייתכן שחלוקה כזו בין חלויות עולה ממחלוקת הרשב"א ובעל העיטור לגבי כפיית אדם למכור לעומת כפיית אדם לקנות (מחלוקת זו מובאת בחידושי הרשב"א למסכת קידושין ב ע"ב ד"ה תנא).
⁸ באופן עקרוני יכולה להיות לחידוש זה השלכה על התחום של יצירת חלויות בכלל (במנותק מדיני תנאים), אולם היישום שלו מעבר לדיני תנאים עשוי להיות לא פשוט: בכל מקרה אחר ניתן יהיה לומר שרמת הרצון המצויה בו נמוכה אף יותר מהרמה עליה דובר בדיני תנאים.
⁹ מדובר בהחלט באמירה מחודשת, ולא הייתי מעז להעלותה על הכתב אלמלא היה נראה שיש ראשונים שחשבו כך וכפי שיובא בהמשך דברינו.

בנוגע לשאלה מה חידשה התורה כאשר מסרה בידינו את היכולת להתנות ניתן לכאורה ללכת בשני כיוונים :

1. פרשיית בני גד ובני ראובן חידשה שזה לא נכון שמספיק רצון מינימלי ליצירת חלות. עצם העובדה שהאדם רצה שהחלות תחול בתנאי מסוים לא מספיקה ליצירת החלות בכל מקרה, והיא תחול רק אם התנאי יתקיים.

2. הרצון הדרוש ליצירת חלות הוא אכן מינימלי, אולם פרשיית בני גד ובני ראובן חידשה שע"י התניית תנאי ניתן למנוע את היווצרות החלות באופן מיידי, ולהפוך את החלות לתלויה בהתרחשות כלשהי.

נראה שבכיוון זה הלך הרא"ש, כחלק מתפיסה שלימה של מושג התנאי; כך עולה לעניות דעתי מדבריו בשו"ת הרא"ש שיובאו להלן.

הגמרא במספר מקומות מדברת על אפשרות לבטל תנאי שהותנה, כלומר לבטל את התלות של החלות בקיום התנאי, ולומר שהחלות תחול גם אם התנאי לא יתקיים. בתשובה שעוסקת בנושא זה של ביטול תנאי (שו"ת הרא"ש כלל מו, אות ב) מנסה הרא"ש להסביר את היכולת לבטל את התנאי, ותוך כדי כך גם אומר מה לדעתו התחדש בפרשת תנאים (נביא מדבריו רק את מה שרלוונטי לענייננו ולא את כל ההסבר לגבי ביטול התנאי) :

"ועיקר הטעם מה שיכול לבטל התנאי וישאר המעשה קיים, משום דילפינן מתנאי בני גד ובני ראובן שיש כח בתנאי לבטל המעשה אם לא יתקיים התנאי. ואי לאו דילפינן מהתם לא הוי כח בתנאי לבטל המעשה, ואף אם לא נתקיים התנאי יהיה המעשה קיים, אפילו אי כפליה לתנאיה. ולהכי בעינן שיהיה התנאי לגמרי כתנאי בני גד ובני ראובן: כפול, ותנאי קודם למעשה, והן קודם ללאו, ותנאי בדבר אחד ומעשה בדבר אחר; דחידוש הוא, ואין לך בו אלא חידושו."

הרא"ש מבהיר שאלמלא נאמרה פרשת תנאים בתורה היינו חושבים שהחלות ("המעשה") תחול בכל מקרה, ולא תהיה תלויה בהתקיימות התנאי. ואנו שואלים: למה שהחלות תחול?! האדם הרי אמר במפורש שאם התנאי לא יתקיים הוא לא רוצה שהחלות תחול! בדברי הרא"ש אין מענה לשאלה זו, ונראה שמוכרחים לומר שהרצון המינימלי ליצירת החלות, שקיים בעצם עשיית המעשה שיוצר את החלות,

היה מספיק בשביל שהחלות תיווצר - גם אם האדם אמר במפורש שהוא רוצה שהיא תיווצר רק בתנאי מסויים.

ולא זו אף זו: החידוש, לפי הרא"ש, של פרשת תנאים הוא לא שרצון כזה לא מספיק. החידוש הוא שרצון כזה אכן מספיק, אלא שאפשר "לצמצם" את יכלתו ולתלות את היווצרות החלות בקיום התנאי וכאפשרות השניה שהצענו לעיל: "דילפינן מתנאי בני גד ובני ראובן שיש כח בתנאי לבטל המעשה אם לא יתקיים התנאי". מכיון שזה האופן שבו התנאי עובד, ורק משום כך, אפשר גם לבטל את התלות הזו ולגרום לחלות להיווצר בכל מקרה - כפי שהיה אמור לקרות ללא התנאי.

על פי תפיסתנו, הרא"ש מסביר גם הלכה נוספת לגבי תנאים, והיא שאם אדם לא התנה כהלכה - על פי הגדרים הנלמדים מפרשיית בני גד ובני ראובן - התוצאה היא ש"תנאי בטל ומעשה קיים", כלומר שהחלות תחול בכל מקרה. ושוב נשאלת השאלה אותה שואלים רבים מהראשונים¹⁰: ניחא שהתנאי לא מועיל, אך למה החלות חלה גם אם התנאי לא התקיים?! האדם הרי אמר במפורש שאם התנאי לא יתקיים הוא לא רוצה שהחלות תחול!

לפי הרא"ש התשובה פשוטה: מכיון שכל היכולת להתנות היא חידוש - "אין בו אלא חידוש" והתנאי חייב להיות כמו התנאי בפרשיית בני גד ובני ראובן. אם הוא לא כזה הוא לא יועיל ואז חוזרים למצב הבסיסי שבו החלות חלה גם אם התנאי לא מתקיים. הסיבה לכך, על פי דברינו, היא שהיה רצון כללי ליצירת החלות - וזה מספיק לכך שהחלות תיווצר גם ללא התקיימות התנאי.

ראשונים אחרים שכנראה לא חשבו כמו הרא"ש נתנו תשובות אחרות לשאלה הנ"ל. הרשב"א למשל (בחידושו על הגמרא בגיטין עה ע"א), עונה שאדם שלא התנה כהלכה כנראה לא התכוון כל כך ברצינות לתנאי שהוא התנה, ולכן החלות תחול בכל מקרה. דברי הרשב"א מתאימים כמובן לאדם שיודע את הלכות תנאים על בורין, אך מה יהיה לדעת הרשב"א במקרה שהמצב אינו שפיר כל כך (או לחילופין אם האדם יבחר היטב שהוא מתכוון במלוא הרצינות לתנאי שהוא מתנה גם אם זה לא נעשה כהלכה)? מסתבר שלפי הרשב"א התנאי יועיל לפחות לכך שהחלות לא

¹⁰ במספר מקומות כגון על הגמרא בגיטין עה ע"א, ובאופן דומה בכתובות נו ע"א לגבי מתנה על מה שכתוב בתורה.

תחול אם הוא לא יתקיים. ייתכן שהיא גם לא תחול גם אם הוא יתקיים, אבל זה בגלל שהתנאי לא נעשה כהלכה.

מסתבר שהרשב"א לא הבין את האופן שתנאי עובד כמו הרא"ש ואולי לדעתו החידוש של פרשת תנאים הוא שאין צורך ברצון סופי וגמור לשם יצירת חלויות, או שרצון מינימלי לא מספיק ליצירת חלויות¹¹.

ג. חלות לא יכולה להיות תלויה ועומדת

שתי האפשרויות שהצענו לעיל עסקו **ברצון** הדרוש ליצירת חלויות - בשני אופנים הפוכים. ישנה אולי אפשרות נוספת שלא נובעת מ'דיני רצון' אלא מ'דיני חלויות'. ייתכן שאלמלא נאמרה פרשת תנאים בתורה היינו חושבים שחלות לא יכולה להיות תלויה ועומדת, ולכן אי אפשר לתלות את היווצרות החלות בהתרחשות עתידית כלשהי, כלומר להתנות תנאים. במילים אחרות - או שהקידושין נוצרים או שלא; לא ייתכן מצב שבו עוד שבוע יתברר האם האשה מקודשת ובינתיים המצב מסופק. בעיה זו כמובן קיימת רק בתנאים בהם מדובר על התרחשות עתידית. בתנאים בהם מדובר על אירוע שכבר קרה (ואולי רק לנו לא ידוע), וקמי שמיא גליא מיד האם החלות נוצרת או לא - לא היינו חושבים שיש בעיה גם לולא נאמרה בתורה פרשיית בני גד ובני ראובן¹².

ייתכן שיש מקום בהקשר זה לחלוקה נוספת: ישנה חלוקה ידועה בדיני תנאים בין תנאי של 'מעכשיו' לבין תנאי של 'אם'. באופן פשוט ההבדל ביניהם הוא שבתנאי של 'מעכשיו' החלות חלה מיד אלא שהדבר נודע לנו רק אם וכאשר התנאי מתקיים, ואילו בתנאי של 'אם' עצם היווצרות החלות נדחית לשעת קיום התנאי¹³. ייתכן שלפי האפשרות הנוכחית הבעיה של תליית החלות הייתה קיימת רק לגבי תנאים של 'אם' בהם היווצרות החלות תלויה ועומדת, אבל תנאים של 'מעכשיו'

---

¹¹ דיון בדברי הרשב"א ניתן למצוא ב'שיעורי רבי שמואל' שם וכן בחזון איש, אבן העזר סימן נ, ס"ק ו.

¹² אולי זה מה שעומד מאחורי הצעתו של המשנה למלך (תחילת פרק ו מהלכות אישות) שרק בתנאי עתידים יש צורך במשפטי התנאים, אולם בתנאי על העבר אין צורך.

¹³ זו לעניות דעתי התמונה הפשוטה שעולה מהסוגיות ולא כאן המקום להיכנס לפרטיו של נושא זה.

בהם החלות בעצם נוצרת מיד (אם היא אכן נוצרת) היה אפשר להתנות גם לפי ה'הוא אמינא'¹⁴.

פרשת תנאים חידשה שמצב שבו היווצרות החלות תלויה ועומדת הוא אפשרי ולכן אפשר להתנות תנאים.

לגבי התנאים שהיינו חושבים שאי אפשר להתנות - מה היה קורה אם בכל זאת אדם היה אומר שהוא רוצה שהחלות תחול רק בתנאי מסוים?
מסתבר לומר שהחלות לא הייתה נוצרת כלל. עקרונית ניתן היה להציע שהחלות הייתה נוצרת בכל מקרה ללא תלות בהתקיימות התנאי, אולם זה פחות מסתבר לדעתי, ולו בגלל שברור שהאדם לא רוצה שהחלות תיווצר אם התנאי לא יתקיים.

סיכום

ניתן לתפוס את היכולת להתנות תנאים כדבר פשוט שלא דורש מקור וזאת משום שהתנאי יוצר חסרון ברצון הדרוש ליצירת החלות. לפי זה נאמר שפרשיית בני גד ובני ראובן אינה המקור לדיני תנאים אלא סיפור דברים שבמהלכם הותנה תנאי. מהגמרא בגיטין (עה ע"א) עולה אפשרות שהמקור ליכולת להתנות תנאים הוא פרשיית בני גד ובני ראובן, ואם כן עולה השאלה מה בדיוק התחדש בפרשייה זו ומה היינו חושבים אלמלא היא נאמרה. הצענו מספר תשובות לשאלה זו:

- א. אלמלא חידשה התורה את דיני תנאים היינו יכולים לחשוב שבשביל ליצור חלות יש צורך בגמירות דעת מלאה וברצון סופי ומוחלט, וברגע שהאדם מתנה תנאי אין רצון כזה. התורה חידשה שלא צריך רצון סופי ומוחלט.
- ב. אלמלא נאמרו דיני תנאים היינו יכולים לחשוב שהרצון הדרוש ליצירת חלות הוא מינימלי עד כדי כך שגם אם אדם יתנה תנאי - החלות תחול בכל מקרה, בגלל הרצון הבסיסי ליצירת החלות. החידוש של התורה יכול להיות אחד משנים:

¹⁴ הרמב"ם (אישות ו, טז) כותב שרק בתנאי של 'אם' יש צורך במשפטי התנאים, אבל תנאי של 'מעכשיו' מועיל גם ללא משפטי התנאים. בספר חידושי הגר"ח על הש"ס (עמוד נג סימן צג) מובא בשם ר' חיים שלדעת הרמב"ם רק תנאי של 'אם' נלמד מפרשיית בני גד ובני ראובן, ואילו תנאי של 'מעכשיו' לא דורש לימוד מפסוקים.

1. רצון מינימלי לא מספיק ליצירת חלות.
2. רצון מינימלי מספיק, אולם אפשר ע"י התניה ליצור מצב שהחלות תהיה תלויה בהתקיימות התנאי. נראה שכך חשב הרא"ש.
- ג. היינו יכולים לחשוב שאי אפשר להתנות תנאים משום שחלות לא יכולה להיות תלויה ועומדת. התורה חידשה שחלות יכולה להיות תלויה ועומדת.